Anatol GAVRILOV
Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

DELIMITĂRI ŞI PRECIZĂRI TERMINOLOGICE: *METALINGVISTICĂ-LINGVISTICĂ*

Terminological delimitations and specifications: metalinguistics – linguistics

Abstract. This article aims at defining the Bakhtin concept of the notion of „metalinguistics" as against linguistics, linguistic and literary stylistics, specifying the subject and the new perspectives that he opened in analysis and interpretation of the text as a chain of dialogic relationships between words-sentences and speaking subjects engaged in an „existential dialogue" (K. Jaspers). The paper elucidates the relations between *metalinguistics, dialogistics*, *dialogism* as concepts that define complementary areas of the integral theory of „the principle of dialogue" (M. Buber) in studying the literary work's text.

Keywords: linguistic consciousness (theoretical, real, novelistic), dialogic annoyance, dialogistics, dialogism, artistic dialogology, heterophony, heteroglossia, heterology, axiological expressiveness, metalinguistics, dialogic relationship.

Apariția termenului *metalingvistică* în textele lui Bahtin a reactualizat problema raporturilor dintre dialogism, lingvistică şi metoda formală în ştiința literaturii, însăşi utilitatea metodologică a distincției termenilor metalingvistică şi lingvistică fiind pusă la îndoială. „Cât priveşte distincția lingvistică-metalingvistică – scrie filosoful Vasile Tonoiu, autor cunoscut prin valoroasele studii de ontologie şi de epistemologie –, Bahtin pare a oscila între o îmbogățire şi înnoire a lingvisticii în chiar substanța şi orientarea ei fundamentală, între o completare a ei cu studiul vieții concrete a cuvântului de către alte discipline încă insuficient cristalizate. El consemnează şi deplânge parcă împrejurarea că enunțurile practic-cotidiene «au oferit cel mai puțin material lingvisticii în elaborarea noțiunilor ei de bază (...)».

Aşa se explică monologismul unilateral al lingvisticii: «o serie întreagă de fenomene lingvistice [lingvale – *A. G.*]*, legate de formele comunicării dialogice au rămas până astăzi în afara câmpului de cercetare» [1, p. 128].

Ce mai contează atunci, îşi încheie discursul polemic Vasile Tonoiu, dacă acest monologism unilateral este compensat sau corectat printr-o metalingvistică sau printr-o înnoire a lingvisticii însăşi? Practic au fost urmate ambele căi" [2, p. 133].

* În continuare vom insera, între paranteze pătrate, comentariile şi glosele noastre pe marginea traducerii termenilor lui Bahtin.

BDD-A23972 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

În primul rând, această întrebare retorică generează o întrebare de fond: de ce tratarea problemei principiale a „distincției lingvistică-metalingvistică" este transferată din contextul *Problemelor poeticii lui Dostoievski* în contextul unui capitol (*Limbajul poetic ca obiect al poeticii*) din lucrarea lui P. N. Medvedev, în care lipseşte însuşi termenul *metalingvistică*? Or, acesta apare în limbajul lui Bahtin cu peste trei decenii mai târziu în manuscrisul postum *Problema textului* (1959-1960; 1979) [3, p. 252-256].

În rândul al doilea, dacă reîncadrăm citatul excerptat în contextul capitolului sus-numit, este clar că nu este vorba aici de îmbogățirea sau înnoirea lingvisticii, nici de corectarea monologismului ei prin metalingvistică, ci de critica promotorilor metodei formale al căror proiect de „poetică lingvistică" trădează o confuzie epistemologică: limba ca obiect ştiinţific al lingvisticii şi limba ca obiect al poeticii: „Lingvistica, construind conceptul de limbă şi al elementelor ei – sintactice, morfologice, lexicale şi altele – face abstracţie de formele organizării enunţurilor concrete şi a funcţiilor lor social-ideologice. Din această cauză limbajul lingvistic şi elementele lingvistice sunt indiferente faţă de adevărul cunoaşterii, faţă de frumosul poeticii, faţă de adevărul poetic etc.

Această abstracţie e perfect îndreptăţită, necesară şi este dictată de scopurile cognitive şi practice ale lingvisticii. Fără ea nu se poate construi conceptul de limbă ca sistem. De aceea funcţiile limbii şi ale elementelor ei în construcţia poetică pot şi trebuie studiate la fel ca şi funcţia ei în cele mai variate tipuri de enunţuri existenţiale [nu numai a enunţurilor practic-cotidiene – *n. n*.], discursuri oratorice, compuneri ştiinţifice etc. Acest studiu trebuie, desigur să se sprijine pe lingvistică, deşi el nu va fi lingvistic. (...) Dar o asemenea examinare a funcţiilor limbii în poezie se deosebeşte radical de studierea «limbajului poetic» ca sistem lingvistic special" [1, p. 114-115].

Astfel, deşi termenul *metalingvistică* lipseşte în *Metoda formală*..., ca şi în lucrările lui Bahtin şi Voloşinov din anii 1920, conceptul pe care Bahtin îl va investi în acest termen este deja *in statu nascendi* şi el a fost promovat încă din anii 1920 cu suficientă certitudine epistemologică şi consecvenţă metodologică în ceea ce priveşte principiul purităţii disciplinare a ştiinţelor, a obiectului lor specific şi a metodologiei ştiinţifice corespunzătoare obiectului propriu. Bahtin în manuscrisul *Problema conţinutului, a materialului şi a formei în creaţia literară* [verbală] [1924; 1975] le reproşa formaliştilor ruşi faptul că, aderând la „metafizica cuvântului" care „consideră elementul estetic ca aparţinând esenţei cuvântului însuşi şi prin aceasta îl transformă într-o entitate mistică", ei impietează asupra purităţii ştiinţifice atât a poeticii, cât şi a lingvisticii: „Atribuind cuvântului (...) toate semnificaţiile culturale – cognitive, etice, estetice – foarte lesne se ajunge la concluzia că întreaga cultură nu este decât un fenomen de limbă, că savantul şi poetul au de a face numai cu cuvântul. Dar dizolvând logica şi estetica sau poetica în lingvistică, distrugem atât specificul logicului şi al esteticului, cât şi, în egală măsură, al lingvisticului.

(...) Încercând să rezolvăm problema importanţei materialului [a «cuvântului ca material» al creaţiei literare], trebuie să înţelegem materialul în definiţia lui ştiinţifică absolut exactă, *fără a-l îmbogăţi* [subl. n.] cu niciun element străin acestei definiţii. (...)

Lingvistica este ştiinţă doar în măsura în care îşi stăpâneşte obiectul său – limba, limbajul lingvisticii este determinat de gândirea lingvistică (...). Numai eliberându-se

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

în mod consecvent de tendința metafizică, de logism, psihologism, estetism, lingvistica îşi croieşte drum spre obiectul său, îl fundamentează din punct de vedere metodic şi prin aceasta devine ştiință" [4, p. 79-81].

Dacă facem abstracție de tenta polemic-retorică, provocatoare la dialog, a întrebării „ce mai contează?" distincția metalingvistică–lingvistică, însăşi întrebarea are un fond problematic esențial, ea vizând atât precizarea obiectului fiecăreia şi purității ştiințifice a studierii lui, cât şi colaborarea eficientă a disciplinelor filologice în tratarea textului ca o țesătură de cuvinte. Să revenim în acest scop la contextul *Problemelor poeticii lui Dostoievski*, în care a fost făcută distincția în cauză, nu înainte de a face un scurt istoric asupra elaborării conținutului conceptual al termenului bahtinian. După *Problema textului*, conceptul dialogic de metalingvistică a fost dezvoltat, lărgit şi concretizat în alte manuscrise, inedite şi ele: *Anul 1961*, *Dostoievski 1961*, *Însemnări din 1962-1963*, *Însemnări din 1970-1971*, dar a fost făcut public în scurtul preambul *Câteva observații metodologice preliminare* la ultimul capitol din *Problemele poeticii lui Dostoievski* (1963; 1972). Reluând polemicile bahtinienilor din anii '20 cu conceptul „poetică lingvistică", reactualizat în anii 1950-1960 prin conceptul de „poetică structuralistă" (sau de „semiologie literară"), Bahtin fundamentează necesitatea unei alternative metalingvistice începând cu modul de a concepe cuvintele-cheie pentru poetica şi stilistica textului romanului polifonic: *cuvânt*, *enunț*, *limbă*, *text*, *comunicare*, *relație dialogică*, relevând unitatea conceptuală, pe care aceste noțiuni comune o exprimă ca un ansamblu de termeni specifici cu sfere semantice interferente şi dinamice: „Am intitulat capitolul nostru *Cuvântul la Dostoievski* întrucât ne referim la *cuvânt*, *adică* [subl. n. – *A. G.*] la limbajul [iazâk] viu şi concret luat în ansamblu, şi nu la limbă [iazâk] ca obiect specific al lingvisticii, realizat prin abstragerea întru totul îndreptățită şi necesară de la anumite aspecte din viața concretă a cuvântului. Or, tocmai aceste aspecte din viața cuvântului, de care lingvistica face abstracție, au o importanță primordială pentru scopurile noastre. De aceea analizele care vor urma nu pot fi considerate lingvistice în sensul strict al cuvântului. Le putem încadra mai degrabă în metalingvistică, înțelegând prin acest termen studiul încă neînchegat în discipline bine definite al acestor aspecte din viața cuvântului, care depăşeşte, şi pe bună dreptate, hotarele lingvisticii. Cercetările metalingvisticii nu pot nesocoti, desigur, lingvistica şi trebuie să se folosească de rezultatele ei. Lingvistica şi metalingvistica studiază acelaşi fenomen concret, foarte complex şi multilateral – cuvântul [adică enunțul, textul, limba], dar fiecare îl studiază sub alte fațete şi sub alte unghiuri de vedere. Ele trebuie să se completeze, nicidecum să-şi amestece domeniile. În practică însă granițele dintre ele [poetica metalingvistică şi lingvistica] sunt foarte adesea încălcate" [5, p. 253].

Traducerea aceluiaşi termen *iazâk* din textul original prin doi termeni *limbaj* şi *limbă*, primul fiind lipsă în limba rusă, ca şi în alte limbi slave şi germanice (cu excepția englezei, care a împrumutat din franceza veche termenul *langage*), fapt ce creează probleme terminologice la traducerea în aceste limbi a „triorului saussurian *langue – parole – langage*" [6, p. 334-337], poate induce confuzia epistemologică precum că Bahtin s-ar referi la două lucruri reale diferite desemnate prin aceşti doi termeni ai tri-

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

adei saussuriene. Or, el distinge două moduri de abordare conceptuală a aceluiaşi obiect în plan ontic (*lucrul în sine*, după Kant) care însă constituie două obiecte de cercetare ştiinţifică în plan epistemologic-metodologic: obiectul specific al lingvisticii – limba (*langue*) ca sistem-ergon (produs) – şi noul obiect al metalingvisticii – limba ca realitate integrală vie în continuă devenire istorică în procesele comunicării verbale intersubiectuale în toate sferele sociale şi la toate nivelurile existenţiale ale trăirii omului (de la trăirea senzorială şi spontană-emoţională până la gândirea raţională). Delimitarea acestor două planuri fusese făcută mai plenar şi mai tranşant în manuscrisul postum *Cuvântul în roman* (1934-1935) în legătură cu istoria categoriei „limbajului unic comun" în filosofia limbii, poetică şi stilistică. „Noi nu considerăm limbajul ca un sistem de categorii gramaticale abstracte, ci ca un limbaj *saturat ideologic*, ca o concepţie despre lume şi chiar ca o opinie concretă care asigură un *maximum* de înţelegere reciprocă [4, p. 124], de găsire a unei «limbi comune» cum se spune. «Ca mediu viu, concret, în care trăieşte conştiinţa cuvântului (...), el este unic doar ca sistem gramatical abstract al formelor narative, luat separat de înţelesurile ideologice concrete şi de evoluţia istorică neîntreruptă a devenirii limbajului viu. Existenţa socială vie şi *devenirea istorică în cadrul limbii naţionale* [subl. n. – *A. G.*] creează o pluralitate de lumi concrete, de orizonturi literare, ideologice şi sociale»" [*ibidem*].

Deci aceeaşi limbă naţională este, pe de o parte, ca obiect al ştiinţei lingvistice, un sistem de categorii lingvistice, necesarmente abstracte şi identice, iar, pe de altă parte, ca obiect al „esteticii creaţiei verbale", ea prezintă o unitate a „unei diversităţi complexe, eterogene, a unei multitudini de dialecte regionale (spaţiale), sociale, profesionale, jargoane, argouri" şi chiar de dialecte ale comunicării zi de zi în mediul familial, unde apare „acel «stil familiar» de limbă" [7, p. 104].

„Limba în fiecare moment al devenirii ei, este stratificată nu numai în dialecte lingvistice, în sensul exact al cuvântului (după indicii lingvistice formale), dar, ceea ce este esenţial, în limbaje social-ideologice (...). Din acest punct de vedere, însuşi limbajul literar nu este decât unul dintre limbajele plurilingvismului, [*raznorecie*, *eterologie* în traducerea lui Tz. Todorov], el însuşi la rândul său fiind, de asemenea, stratificat în limbaje (ale genurilor, ale curentelor etc.). Această stratificare efectivă şi plurilingvismul constituie nu numai statica vieţii lingvistice [a limbii], dar şi dinamica ei: stratificarea şi plurilingvismul [eterologia] se amplifică şi se adânceşte câtă vreme limba este vie şi evoluează" [4, p. 125].

Această delimitare conceptuală a obiectului metalingvisticii – dialectica istorică vie a conţinuturilor sociale (în sensul larg al cuvântului) ale formelor verbale ale limbii – de obiectul lingvisticii – identitatea statică a sistemului-*ergon* – nu trebuie înţeleasă în sensul stabilirii unor hotare de netrecut între ele, în tradiţia poeticii clasiciste a genurilor literare, după cum o interpretează critic Vasile Tonoiu [2, p. 104]. În limbajul lui Bahtin termenul *graniţă* este în tradiţia filosofiei dialogice a limbajului, în care *Grenzsituation* defineşte, după K. Jaspers, apropierea, contactul maxim posibil dintre identitate şi alteritate, fără a le dizolva într-o comunitate omogenă, fără a le reduce la un numitor comun. La baza filosofiei dialogului existenţial stă modelul ontologic al fiinţei ca structură duală

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

bipolară (identitate – alteritate) în devenirea ei nonfinită, nedesăvârşibilă. Identitatea nu se poate cunoaşte decât prin comunicare cu alteritatea. De aceea Bahtin relevă: „Cercetările metalingvistice nu pot nesocoti desigur lingvistica şi trebuie să se folosească de rezultatele ei" [4, p. 252].

În scurtul său preambul latura filosofică a acestei delimitări a fost eliminată la insistența redactorilor editurii de a evita terminologia filosofică şi de a ține seama de cititorul fără o pregătire filosofică specială. Şi ultimul său manuscris *Cu privire la temeiurile filosofice ale ştiinţelor umanistice* va fi publicat cu titlul *Cu privire la metodologia ştiinţelor umanistice*. Or, în manuscrisele inedite sus-numite fondul filosofic al conceptului *metalingvistică* era definit pregnant. Astfel, în *Problema textului* fondul filosofic era relevat în chiar subtitlul *Eseu de analiză filosofică* şi în primul alineat: „Trebuie să numim analiza noastră filosofică înainte de toate din considerente negative: ea nu este nici lingvistică, nici filologică, nici literaturologică, nici altă analiză specială. Considerentele pozitive sunt: cercetarea noastră se mişcă în sfere frontaliere, adică la hotarele dintre toate disciplinele, la punctele de joncțiune şi de intersectare a lor" [3, p. 306].

Deci metalingvistica e concepută nu ca o nouă disciplină filologică şi nici în raport numai cu lingvistica, ci ca o nouă sferă de cercetări interdisciplinare întemeiată pe filosofia comunicării existențiale dialogice, sferă în care era inclusă şi lingvistica, ea având de jucat un rol propriu, neînlocuibil, dar nu unul de temelie generală a cunoaşterii fenomenelor lingvale generate în procesele comunicării şi creației verbale literare şi extraliterare, rol pe care i-l atribuiau formaliştii ruşi şi continuatorii lor fascinați şi ei de „mirajul lingvistic" (Toma Pavel). „Limba, cuvântul înseamnă aproape totul în viața omului. Ar fi eronat să se creadă că această realitate atotcuprinzătoare şi multilaterală poate fi obiectul unei singure ştiințe – lingvistica şi poate fi cunoscută numai cu metodele ei" [8, p. 279]. Această concepție filosofico-lingvistică, în care s-a format conceptul dialogic de *metalingvistică*, fusese dezvoltată amplu şi multilateral în manuscrisul *Cuvântul în roman* (1934-1935, publicat în 1975) în legătură cu „istoria categoriei limbajului unic comun". Această categorie nu este una pur lingvistică, ci este una generală care are o istorie multiseculară în filosofia limbii, filologie, poetică, stilistică. Ea a apărut şi s-a dezvoltat ca o expresie teoretică, mai mult sau mai puțin sistematizată şi conştientă, a luptei dintre forțele politice şi social-culturale unificatoare, centripete şi forțele centrifuge, diferențiatoare.

Această luptă a început în timpuri preistorice, odată cu tranziția de la comunitățile tribale, gentilice, la organizarea lor în unități statale mai mari, şi ea a cuprins toate sferele existenței sociale, determinând structura şi funcțiile limbajului în domeniile noi respective ale culturii oficiale şi ale genurilor culte de creație literară desprinse din creația culturală populară orală, sincretică şi carnavalescă a păturilor largi de jos ale populației.

„Limbajul unic nu este dat, [*dan*] ci, de fapt, este impus [*zadan*] şi, în orice moment al vieții limbajului, el se opune plurilingvismului [eterologiei] (...), [el] este real ca o forță care transcende acest plurilingvism, punându-i anumite bariere care asigură un maximum de înțelegere reciprocă şi care cristalizează într-o unitate reală, deşi relativă, limbajul vorbit (uzual) predominant şi limbajul literar, «limbajul corect»" [4, p. 124].

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

Dar aceste norme lingvistice impuse, relevă Bahtin, „nu sunt un imperativ abstract, ci forțe creatoare ale vieții limbajului, care depășesc plurilingvismul [eterologia], care unifică și centralizează gândirea literar-ideologică [verbal-ideologică, inclusiv forma ei orală], care creează înlăuntrul limbii naționale plurilingve nucleul lingvistic dur și stabil al limbajului literar oficial, care apără acest limbaj deja format de presiunea crescândă a plurilingvismului" [4, p. 124].

Principalele categorii lingvistice și stilistice ale limbajului unic sunt o forță socială, istoric progresistă, întrucât „au fost generate și modelate de către forțele istorice ale devenirii verbale și ideologice ale anumitor grupuri sociale, (…) forțe eficace, creatoare ale vieții limbajului" [4, p. 124-125]. Însă și tendințele centrifuge, stratificatoare sunt o forță istorică tot atât de reală și determinantă în dezvoltarea limbii, pentru că „forțele centripete ale vieții limbajului, întrupate în «limbajul unic», acționează în mediul unui plurilingvism efectiv" (*ibidem*), forță motrice a dezvoltării și îmbogățirii limbajului. Astfel fiecare enunț al subiectului vorbirii este „punctul de aplicare atât al forțelor centrale, cât și al celor centrifuge", ele se intersectează în același enunț, acesta fiind supus nu numai limbajului său, ca întruparea lui verbală individualizată, ci și plurilingvismului, fiind totodată un participant al acestuia. Această participare la plurilingvismul activ, determină stilul lui într-o măsură la fel de mare ca și apartenența lui la sistemul normativ centralizator al limbajului unic" [4, p. 125-126]. De aceea „oricărui enunț i se poate aplica o analiză concretă și amplă, înfățișându-l ca o unitate contradictorie intensă a două tendințe potrivnice [centripete și centrifuge] ale vieții lingvistice". [Citește: „ale vieții limbii". Traducerea expresiei *iazâcovaia jizn*' prin „viață lingvistică" confundă planul ontic al limbii-idiom cu planul epistemologic-metodologic al obiectului lingvisticii structuraliste. Or, în contextul dat Bahtin face distincția acestor două planuri, relevând că e vorba de limba istorică reală, care nu poate ființa decât ca „limba unei zile, unei familii, a unei epoci, a unui grup social, a unui gen, al unui curent etc." [4, p. 126], deci ca gen (tip) de cuvânt-enunț individual concret].

În raport cu această unitate contradictorie a cuvântului-enunț, ca replică a dialogului, în care există și se desfășoară realitatea vie a limbii, conținutul istoric progresist al conceptului de limbaj unic își dă în vileag reversul conservatorist – viziunea unilaterală și statică asupra limbajului fondată în poetica (neo)clasicistă a genurilor poetice (eposul eroic, tragedia, poezia lirică), în filologia indoeuropeană, în lingvistica sistemului-ergon al limbii, în stilistica lingvistică, precum și în creația poetică însăși: „Filosofia limbii, lingvistica și stilistica, născute și formate în matca tendințelor centralizatoare ale vieții limbii au ignorat acest plurilingvism [eterologie] dialogizat, care întrupa forțele centrifuge ale vieții limbii. De aceea lor nu le putea fi accesibilă dialogizarea lingvistică [*dialoghizirovannoe raznorecie*: eterologia dialogizată], iar „stilistica cu totul surdă față de dialog" concepea „sistemul operei prin analogie cu sistemul limbajului, care nu se poate afla în interacțiune cu alte limbaje", precum și opera ca „un monolog sieși suficient și închis al autorului, care nu presupune decât un ascultător pasiv" [4, p. 127]. De aceea „nu există, din punctul de vedere al stilisticii tradiționale [monologistice], un mod adecvat de abordare a unui stil dialogizat. (…) Stilistica include orice fenomen stilistic în contextul

BDD-A23972 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

monologic al enunțării respective, autonome şi închise, îl întemnițează… într-un singur context; el nu poate avea corespondență cu alte enunțuri, nu-şi poate realiza semnificația [smâsl, adică funcția axiologică], stilistică în interacțiune cu ele [alte enunțări ale altor subiecți], fiind nevoit să se epuizeze în contextul său" [4, p. 128].

Această „exclusivă *orientare asupra unității* – în prezentul şi trecutul vieții limbajelor – a concentrat atenția gândirii filosofico-lingvistice asupra aspectelor celor mai stabile, neclintite, invariabile şi monosemantice ale discursului (…) cele mai îndepărtate de sferele sociosemantice [soțialno-smâslovâh] ale discursului. «Conştiința limbii» reală, saturată ideologic implicată într-un plurilingvism real, a rămas în afara preocupărilor cercetătorilor. Aceeaşi orientare asupra unității a făcut să fie ignorate toate genurile verbale, care erau purtătorii tendințelor descentralizatoare ale vieții limbajului (…). Expresia acestei conştiințe a diversității şi pluralității limbajelor în forme specifice verbale a rămas fără nicio influență … asupra gândirii lingvistice şi stilistice.

Iată de ce sentimentul specific al limbii şi al cuvântului, care şi-a aflat expresia în stilizări, în *skaz*, (…) în parodii, în formele deghizării verbale, ale „vorbirii aluzive" [„ne preamoe govorenie" – „vorbire nondirectă", nu „indirectă", e un fenomen stilistic mult mai complex şi variat decât aluzia] şi în formele artistice mai complexe de organizare a plurilingvismului, de orchestrare a temelor prin limbaje, în toate modelele … profunde ale prozei romaneşti (la Grimmelshausen, la Cervantes, Rabelais, Fielding, Sterne şi alții) nu putea să-şi găsească o conştientizare şi clarificare teoretică" [4, p. 128-129]. „Şi alții" sunt Goethe, Stendhal, Balzac, Tolstoi, Dostoievski, T. Mann, dacă ne limităm la culmile cele mai înalte ale romanului european despre care se vorbeşte în acest manuscris, dar şi în alte manuscrise (*Problemele timpului şi ale cronotopului în roman*, *Din preistoria discursului în roman*, *Eposul şi romanul*, *Romanul educației şi importanța lui în istoria realismului*) de până la *Problemele poeticii lui Dostoievski*, în care şi-a lansat public conceptul său nou.

Şi în *Cuvântul în roman* termenul metalingvistică lipseşte, dar aici sunt elaborate elemente conceptuale importante ale acestuia („*cuvânt romanesc*, *eterologie* [*raznorecie*], *eteroglosie* [*raznoiazâcie*], *subiectul vorbirii*, *dialog specific romanesc*, *genuri verbale*) şi este explicit formulată „necesitatea abordării unei serii de *probleme principiale ale filosofiei cuvântului*, legate de acele laturi ale vieții cuvântului care nu au fost aproape deloc elucidate de gândirea lingvistică şi stilistică: viața şi comportamentul cuvântului în universul plurilingvismului [*eterologiei* şi *eteroglosiei*]" [4, p. 129], univers sociocultural istoric ce şi-a găsit cea mai amplă cunoaştere filosofică, estetico-artistică şi stilistică în universul verbal-artistic al romanului. Prin „plurilingvism" aici s-au tradus doi termeni: *raznoyazîcie* (eteroglosie) şi *raznorecie* (eterologie), prin care au fost definite două fenomene stilistice distincte. Prin primul termen – fenomene caracteristice culturilor plurilingve, din epoca lor preclasică, adică înainte de formarea limbii naționale unitare, în care între limba proprie şi limbile străine apar relații dialogice conştientizate de către vorbitorii poligloți (anume prin această conştientizare dialogizantă eteroglosia se deosebeşte de plurilingvism), iar prin eteroglosie – procesul de diversificare a limbii naționale unificate în limbaje dialecte (profesionale, generaționale, jargoane, argouri etc.).

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

Acest fundal filosofic şi culturologic scoate problema distincției metalingvistică-lingvistică din cadrul polemicii din anii ’20 cu „metoda formală” şi cu „poetica lingvistică”, care nu au fost decât o etapă episodică tranzitorie într-o confruntare istorică multiseculară dintre forțele sociale centripete, unificatoare, cu solide tradiții ale monologismului filosofic, şi cele centrifuge descentralizatoare, şi acestea cu tradiții istorice ale unei dialogicități stihiinice, dar care şi-au găsit o reprezentare nesistematizată şi chiar filozofico-artistică, intuitivă în cele două linii stilistice (monolingvă şi plurilingvă) interferente ale evoluției istorice a romanului cu adânci rădăcini preistorice.

Un laitmotiv tematic în acest manuscris mare (şi ca amploare istorică a materialului literar milenar investigat, şi ca densitate problematică, şi ca originalitate perspectivală) este distincția epistemologică multiaspectuală dintre „conştiința lingvală teoretică” (din filosofie, lingvistică, poetică, stilistică) şi „conştiința lingvală reală” a locutorului ce se formează şi se dezvoltă în contextul social, istoric-cultural al comunicării existențiale dintre subiecții vorbirii prin „dialecte” [7, p. 94-96].

Cuvântul în roman a devenit obiectul principal al cercetărilor lui Bahtin în domeniul poeticii istorice a romanului tocmai pentru că în proza de gen romanesc conştiința lingvală reală şi-a găsit expresia cea mai plenară şi profundă în filosofia artistică neteoretică a acestei conştiințe. O trăsătură distinctivă principală a acestei filosofii, în raport cu „teoretismul abstract”, este autocritica limbajului însuşi, demitizarea „limbajului adevărurilor absolute”, „deliteraturizarea” [încă o replică la „literaturitatea” lui R. Jakobson] formelor lui clasicizate, canonizate şi anchilozate. O trăsătură definitorie a talentului autorilor marilor romane este înainte de toate „o perceptibilitate acută a timpului în limbaj: schimbările lui, îmbătrânirea şi înnoirea limbajului, trecutul şi viitorul lui” [4, p. 519], adică reprezentarea artistică *a devenirii ființei* omului şi lumii prin limbajul său, de aici diapazonul larg deschis al romancierului în asimilarea şi reprezentarea artistică a tuturor dialectelor, ca genuri verbale existente într-o limbă istorică vie, adică vorbită de toți vorbitorii ei. În eterologia (*raznorecie*) şi eteroglosia (*raznoiazâcie*) universului artistic romanesc nu-şi află locul un limbaj poetic sublimat, pretins unic şi absolut, contrapus limbajelor reale din limbă, căci „cuvântul ce exprimă adevărul” există realmente în limbajele tuturor genurilor verbale, literare şi extraliterare, ale limbii. Desigur, romanul ca gen literar este scris într-un dialect literar, dar acesta nu este închis în sine şi contrapus limbii comune ca în genurile pur poetice, ci el mijloceşte „marele dialog” între toate dialectele ca moduri (genuri) de vorbire care reprezintă în ansamblul lor o lume plurilingvă şi pluristilistică.

Revenind la fondul esențial al întrebării retorice „Ce mai contează?...”, trebuie să relevăm încă o dată că principiul purității ştiințelor stă la baza epistemologiei şi metodologiei dialogismului bahtinian pe care el l-a promovat permanent: „Mai întâi e nevoie de o delimitare binevoitoare a hotarelor, apoi de cooperare. Nicio direcție ştiințifică (cu excepția şarlatanismului) nu este o ştiință totală. Nu poate fi vorba de o eclectică: contopirea tuturor direcțiilor în una singură ar fi mortală pentru ştiință. Cu cât delimitarea hotarelor va fi mai clară, cu atât mai bine (…) Existența zonelor frontaliere este benefică în aceste zone apar noi direcții şi discipline” [8, p. 340-341].

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

Întrucât relația dintre metalingvistică şi lingvistică nu este una dintre două discipline ştiinţifice, ci dintre o filosofie dialogică a limbii şi ştiinţele umanistice, iar temeiurile filosofice ale acestora au fost un tabu pentru Bahtin, vom apela la modul în care Karl Jaspers a tratat raporturile dintre filosofie şi ştiinţe într-un ciclu de eseuri: *Originile filosofiei*, *Cuprinzătorul*, *Conceptul de credinţă filosofică* şi *Filosofia în viitor*. În acesta din urmă este un capitol consacrat principiului în cauză: *Căutarea purităţii ştiinţelor ca premisă a adevărului filosofiei noastre* [a filosofiei existenţei dialogice], în care citim: „Falsa identificare a filosofiei cu ştiinţa modernă comisă de Descartes a condus la considerarea ştiinţei ca o presupusă cunoaştere totală şi la minarea filosofiei.

Astăzi odată cu puritatea ştiinţei trebuie dobândită şi puritatea filosofiei. Deşi inseparabile, cele două nu se identifică întrucât filosofia nu este nicio ştiinţă specială, nicio ştiinţă supremă ca rezultantă a tuturor celorlalte, nici ştiinţă fundamentală destinată să întemeieze toate celelalte.

Filosofia se leagă de ştiinţă şi gândeşte în mediul tuturor ştiinţelor. Fără puritatea adevărului ştiinţific propriul ei adevăr îi este inaccesibil.

Ştiinţa stă în cosmosul ştiinţelor şi este îndrumată de idei care se constituie în toate ştiinţele, fără ca ele însele să poată fi întemeiate în mod ştiinţific.

Conştiinţa adevărului în noua sa manifestare a devenit posibilă abia pe baza ştiinţelor ultimului secol [sec. XX]. Travaliul realizării acestei conştiinţe constituie una dintre necesităţile cele mai urgente ale momentului istoric” [9, p. 143].

Astfel, în mediul cunoaşterii ştiinţifice se nasc idei de caracter filosofic general care însă nu pot fi întemeiate ştiinţific, deoarece ele depăşesc hotarele ştiinţei specializate şi constituie ceea ce Vasile Tonoiu a definit drept „epistemologie interioară” [10, p. 34]. Aceste idei alimentează filosofia ştiinţei care, ca o cunoaştere nespecializată, orientată către cunoaşterea modurilor de a fi ale „cuprinzătorului” fiinţei, ca întreg ireductibil la obiectul ştiinţific concret, are rolul său specific de a mijloci dialogul în comunicarea interdisciplinară în orizontul niciodată atins al cunoaşterii cuprinzătorului întregului, contribuind la purificarea ştiinţelor speciale de „superstiţia scientistă” – „convingerea că ştiinţa specializată poate să le ofere oamenilor o cunoaştere a fiinţei în totalitatea ei, ceea ce, de fapt, ştiinţei îi este imposibil” [9, p. 143].

Şi în concepţia lui Bahtin, metalingvistica are misiunea de a fi un „metalimbaj filosofic” în comunicarea interdisciplinară dintre limbajele specializate ale ştiinţelor filologice în cercetarea limbii, în totalitatea manifestărilor ei fenomenologice concrete, adică în sfera cuprinzătorului fiinţei, astfel metalingvistica contribuind la purificarea lor de superstiţia mitizantă a „metafizicii cuvântului” şi la conştientizarea hotarelor competenţei ştiinţifice ale fiecăreia în parte, inclusiv şi ale metalingvisticii înseşi. După ce defineşte limitele lingvisticii în cercetarea relaţiilor dialogice dintre cuvinte-enunţuri, care nu pot apărea între elementele sistemului lingvistic al limbii, Bahtin precizează: „În încheiere vom aminti că, la o mai largă considerare a raporturilor dialogice, ele pot avea loc şi între alte fenomene receptate de conştiinţă. De pildă, pot exista raporturi dialogice între imaginile altor arte. Dar aceste raporturi nu se înscriu în limitele metalingvisticii” [5, p. 256]. Strict vorbind, obiectul metalingvisticii este textul ca ţesătură

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

de cuvinte-enunțuri. Însă textul, relevă Bahtin, „nu este egal cu opera în întregul ei (*obiectul estetic*). Opera include cu necesitate şi contextul ei extratextual. Ea este parcă învăluită de muzica contextului intonațional-axiologic, în care ea este percepută şi evaluată (acest context, firește, se schimbă de la o epocă la alta în care este percepută, ceea ce creează şi o nouă rezonanță a ei)" [8, p. 369]. Dacă *textul* reprezintă identitatea materializată, *dată*, a conținutului, *opera – devenirea* acestui conținut estetic-artistic în existența lui cronotopică, istorică reală, prin percepția creatoare a noilor generații de cititori.

Nu e întâmplător faptul că acele *Câteva observații metodologice preliminare*, în care definește rezumativ conținutul conceptual al termenului „metalingvistică", elaborat plenar şi multiaspectual în manuscrisele postume sus-numite, au fost plasate nu în capitolul I, ci în preambulul la capitolul V, *Cuvântul la Dostoievski*, consacrat ultimei din cele patru mari descoperiri artistice ale lui Dostoievski – *dialogismul interior al cuvântului bivoc*, după ce în capitolele anterioare le-a demonstrat pe celelalte: polifonismul autentic; noua structură artistică a imaginii *omului-personalitate* şi crearea *imaginii artistice a ideii străine*. Însă acest ultim capitol, cel mai voluminos, nu este ultimul nici ca importanță, ci este sfârşitul ce încoronează opera, căci şi romancierul-prozator este, ca şi poetul, înainte de toate un artist al „cuvântului poetic" în sensul larg de formă literară artistic expresivă. „Cuvântul romanesc est un cuvânt poetic, dar care, realmente nu se încadrează în limitele concepției actuale despre cuvântul poetic" [4, p. 123]. Opoziția „cuvânt romanesc vs cuvânt poetic" Bahtin o promovează în raport cu concepția îngustă a „poeticului".

Dacă în *Problema conținutului*, *a materialului şi a formei în creația literară* (1924) Bahtin a fundamentat teza că poetica operei literare nu poate fi întemeiată pe lingvistică, ci numai pe „estetica generală a creației artistice", iar la sfârşitul anilor 1920, prin cele trei monografii sus-numite ale bahtinienilor, estetica creației artistice şi-a găsit o temelie specifică în concepția dialogică a limbajului, apoi în scrierile lui Bahtin dintre anii 1950 şi 1970 dialogistica esteticii literare şi-a găsit concretizarea în conceptul filosofic-literar al termenului „metalingvistică". Prin această concepție metalingvistică a problemei controversate a textului, Bahtin a construit o punte de legătură între *ontologia dialogității ființei* universului cosmic policentric reflectat în universul artistic al romanului (vezi reflecțiile sale asupra „cosmismului" conflictelor artistice ca o condiție primordială a polifoniei autentice), *dialogistica estetică a creației artistice* a omului (cu aspectele ei antropologic, culturologic semiotic, hermeneutic, general metodologic şi cel teoretic literar special) şi *metalingvistica dialogistică a textului* (oral şi scris) în general, a textului romanesc în special. Astfel, „principiul dialogului" (M. Buber) şi-a găsit forma teoretică întregită în „metalingvistica" dialogistică a textului romanului polifonic.

„Practic au fost urmate ambele căi" –, îşi încheie Vasile Tonoiu reflecțiile sale critice asupra necesității metodologice a „distincției lingvistică-metalingvistică". Este o constatare a unei stări de fapt în evoluția unor tendințe de „reantropologizare" şi dialogizare a lingvisticii contemporane din ultimele decenii care, într-un mod direct sau indirect, au anumite tangențe aderente sau critice, radicalist-modernizatoare chiar,

BDD-A23972 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

cu dialogismul estetic-literar şi metalingvistic al lui Bahtin. De fapt, aceste tendinţe de înnoire, îmbogăţire şi lărgire a „lingvisticii pure" a fondatorului lingvisticii structurale a sistemului limbii-*langue*, în scopul de a include în obiectul ei ştiinţific specific şi limba-*parole*, şi limbajul-*langage*, au o istorie mai veche. Deşi ele nu parvin direct de la Saussure, printre primii au fost chiar discipolii săi Ch. Bally şi A. Sechehahe, care prin studiile de stilistica limbii franceze au pus începuturile stilisticii lingvistice fondate pe lingvistica sistemului-ergon, cu toate limitele acesteia (obiectivismul abstract, sincronismul static anistoric, impersonalismul ş.a.). Dar înaintea lor au elaborat studii de stilistică a limbilor romanice reprezentanţii Şcolii de filologie germano-romanică a lui Karl Vossler care au contrapus concepţiei saussuriene de limbă-produs (*Sprachwerk*) concepţia humboldtiană *Sprachhandlung* (limbă-activitate creatoare). Anume ignorarea acestei distincţii îi reproşează Tullio de Marco lui Saussure însuşi [6, p. 334]. Venind cu contribuţii importante la studierea formelor individuale creative ale vorbirii orale dialectale şi literare, vosslerienii au pus începuturile unei stilistici estetice a creaţiei verbale individuale, care însă s-a deplasat spre cealaltă extremă, cea a subiectivismului individualist neoromantic. Această polemică dintre două direcţii filosofico-lingvistice magistrale, dar ambele unilaterale, a fost urmărită cu multă atenţie şi analizată critic multilateral în Cercul lui Bahtin. Aceste discuţii şi-au găsit o prezentare analitică cuprinzătoare în cartea lui V. N. Voloşinov *Marxismul şi filosofia limbii* (1929, 1930) [Vezi mai concret: 11, p. 440-452]. În ea s-a încercat o sinteză a opoziţiilor unilaterale – *social* vs. *individual*, *obiectiv* vs. *subiectiv*, *subiect* (*subiectualitate*) vs. *obiect* (*obiectualitate*) *extrinsec* vs. *intrinsec*, *dat* vs. *creat*, *originar* (*tradiţional*) vs. *original*, *vorbire monologică* vs. *vorbire dialogică* – de pe poziţia concepţiei dialogice a corelaţiei dintre limbă, vorbire şi cuvânt (enunţare). După moartea lui V. Voloşinov şi execuţia lui P. Medvedev, această „concepţie comună asupra limbii" va fi dezvoltată, în singurătatea exilului prelungit neoficial, de către Bahtin în anii 1930-1940 şi va fi sintetizată în conceptul „genuri (tipuri, moduri) de vorbire" orale şi scrise (genurile literare) în manuscrisul *Problema genurilor verbale* (1953-1954, publicat în 1978). Conform acestei teorii, limba, vorbirea, cuvântul sunt forme verbale ale limbajului (*Sprachfähigkeit* – facultatea de a vorbi a omului ca specie *homo sapiens* şi *homo loquens*) definite prin aceşti termeni interşanjabili: vorbirea ca o spusă individuală, fiind utilizată şi de alţi vorbitori în situaţii similare de comunicare, devine „vorba ceea", o formă tipică de vorbire (un mod, gen de vorbire): o zicală, un aforism, un proverb, o istorioară, un gen verbal care prin extensie spaţială şi socioetnică devine un „dialect-limbă" orală şi apoi scrisă. Însăşi limba literară, la origine dialect oral, nu există ca limbă vie decât prin convorbirea purtătorilor ei individuali, prin schimbul de cuvinte-enunţuri individuale în situaţii concrete de comunicare. Numai prin *dialegomai* (vorbirea unuia cu altul) se realizează atât socializarea vorbirii individuale, cât şi individualizarea limbii la un nivel sau altul de creativitate verbală, adică de „auctorialitate" (*avtorstvo*) obiectualizată în rezultate performante: texte (orale şi scrise) de un gen sau altul de creaţie verbală. După cum atestă dicţionarele limbii române, în conştiinţa noastră lingvală reală termenii *limbaj*, *limbă*, *vorbire*, *vorbă*, *cuvânt*, *enunţ* nu sunt noţiuni rigide, fixate într-un context strict delimitat, ci în multe contexte ei sunt utilizaţi ca sinonime cu un conţinut

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

dinamic, interferent. Limbajul uman, articulabil în cuvinte-enunțuri, se contrage într-un singur sunet şi se extinde în enunțul-text al unui roman-fluviu, modelează un univers-spirală. Această dinamică dialectică vie a limbii şi-a găsit reprezentarea artistică cea mai amplă în *eteroglosia*, *eterologia* şi *eterofonia* [разноголосие] cuvântului romanesc, care a luat ființă şi a evoluat istoric la hotarele şi interferențele dintre genurile verbale orale şi cele literare, romanul fiind enciclopedia limbajelor limbii naționale a unei societăți istorice [4, p. 500-501].

Conform indicației lui Bahtin, să începem mai întâi cu delimitarea principială a metalingvisticii de lingvistică şi anume cu delimitarea obiectelor lor specifice în cercetarea limbii în textul romanului. „Relațiile dialogice, deşi țin de domeniul *cuvântului*, nu țin şi de domeniul studierii pur lingvistice a acestuia.

(…) Relațiile dialogice (inclusiv cele ale vorbitorului cu propriul cuvânt) formează obiectul metalingvisticii. (…) În limbă ca obiect al lingvisticii nu există şi nu pot exista raporturi dialogice: acestea nu-şi au locul între elementele din sistemul limbii (bunăoară, între cuvintele dicționarului, între morfeme etc.) şi nici între elementele «textului» … nici între unități sintactice, de pildă, între propozițiile tratate strict lingvistic. (…) Raporturile dialogice sunt aşadar extralingvistice [5, p. 254]... Principalul obiect al analizei noastre (metalingvistice) va fi *cuvântul difon*, care ia inevitabil naştere în condițiile comunicării dialogale, adică în condițiile adevăratei vieți a cuvântului. Lingvistica nu cunoaşte cuvântul acesta la două voci" [subl. n. – *A. G.*] [5, p. 257].

Totodată „raporturile dialogice sunt de neconceput fără cele logice şi obiectual–semantice, exprimate prin propoziții, dar nu se confundă cu ele, ci îşi au specificul lor" [5, p. 255]. De fapt, se confundă, deoarece „în practică granițele dintre metalingvistică şi lingvistică sunt foarte adesea încălcate", relevă însuşi Bahtin, indicând criteriul principal al delimitării: „ca să devină dialogale, raporturile logice şi obiectual–semantice trebuie să-şi afle o întrupare, adică să se transforme în *cuvânt*, adică în exprimare [enunț] şi să dobândească un *autor*, adică pe făuritorul exprimării date, a cărei poziție o exteriorizează" [5, p. 255]. Or, această transformare a propozițiilor, ca unități ale sistemului lingvistic, în cuvinte-enunțuri, se produce prin exprimări ale unor subiecți vorbitori vii, care prin enunțurile lor ocupă fiecare o poziție semantică-axiologică proprie față de o realitate obiectivă concretă: „Viața este frumoasă" – „Viața este frumoasă". Aceste două enunțuri nu mai sunt o propoziție repetată în cadrul unui enunț al unui singur locutor: „Viața este frumoasă, viața asta frumoasă". Între două enunțuri există o relație dialogică între două atitudini existențiale, o relație prin care s-a produs evenimentul „întâlnirii" (concept fundamental în dialogismul lui M. Buber, preluat de Bahtin şi dezvoltat în conceptul său de cronotop romanesc) într-un contact dintre două situări cronospațiale, cronotopice diferite în lume. Întâlnirea-destin nu este un *dat*, ci un *eveniment* ce putea să nu se producă, ca în cazul unei întâmplări malefice neprevăzute ce-i desparte pe tinerii îndrăgostiți din „romanul sofistic al aventurii şi încercării", care transcend țări şi mări pentru a se căuta unul pe altul, regăsirea fiind răsplata pentru testul încercării dragostei lor printr-un lanț lung de întâmplări incidentale: *datul* destinului se confirmă ca *necesitate* prin *evenimentul* acțiunilor-aventurilor îndrăgostiților (termenul rusesc *событие* (eveniment) Bahtin

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

îl utiliza şi în sensul termenului german *Mitsein*, *со-бытие*, co-existenţă). Deci relaţia dialogică apare nu între două unităţi sintactice impersonale ale sistemului morfosintactic *dat* al limbii, ci „într-o altă sferă de existenţă" a ei – lumea istorică reală a comunicării dialogice dintre subiecţii vorbitori şi făuritori ai „limbii-*enérgeia*", (după Aristotel şi Coşeriu), *Sprachhandlung* (după Humboldt), *cuvânt-enunţ* (după Bahtin).

În temeiul acestei unităţi conceptuale a ansamblului de termeni-noţiuni*: limbă – cuvânt – enunţ – text – subiect locutor – autor*, Bahtin a formulat mai multe delimitări conceptuale dintre aceşti termeni utilizaţi şi în stilistica lingvistică, şi în metalingvistică. Am sistematizat nouă delimitări principale ale noţiunilor „propoziţie", ca „unitate de semnificaţie", şi „enunţ", ca „unitate de sens" (E. Coşeriu), precum şi implicaţiile metodologice ale acestor delimitări în analiza formelor stilistice monologale şi dialogale ale comunicării dialogice [11, p. 392-453], însă este mult mai instructiv să vedem cum însuşi Bahtin a aplicat criteriul său dialogistic de delimitare, dar şi de îmbinare a conceptelor metalingvistice cu cele lingvistice la analiza şi interpretarea unor texte literare concrete.

În *Problemele poeticii lui Dostoievski*, cu publicarea căreia a revenit în viaţa ştiinţifică şi literară, după 34 de ani de la debutul său editorial, Bahtin reia polemica sa principială cu V. V. Vinogradov, care încă în anii 1920 s-a remarcat prin lucrările sale talentate şi originale de stilistică lingvistică şi literară, fiind unul din fondatorii acestei discipline filologice, el devenind în acest răstimp un savant de mare autoritate academică internaţională (a fost membru a opt academii europene, inclusiv al Academiei Române). Bahtin a citit cu interes „admirabilele lucrări ale lui V. V. Vinogradov", care „se remarcă în stilistica lingvistică contemporană şi sovietică şi de peste hotare", cu atât mai mult cu cât ei s-au întâlnit încă în anii 1920 în opera lui Dostoievski, care a ocupat un loc important şi în studiile lui V. Vinogradov de-a lungul întregii sale activităţi. Bahtin a reluat polemica sa veche în legătură cu studiile acestuia despre două opere de debut ale lui Dostoievski (*Oameni sărmani* şi *Dublul*) nu întâmplător. Ambele nu erau încă mari realizări artistice, ultima a fost chiar un eşec, în opinia generală a criticii timpului, dar şi a tânărului scriitor. V. Vinogradov demonstra cu o impecabilă obiectivitate ştiinţifică şi cu o impresionantă cunoaştere factologică a contextului lor istoric-literar că în aceste scrieri Dostoievski era unul din numeroşii epigoni ai „şcolii naturale a lui Gogol", după cunoscuta definiţie a lui Belinski, pe care Vinogradov a dezvoltat-o în plan stilistic în cărţile sale *Evoluţia naturalismului rus*. *Gogol şi Dostoievski* (1925) şi *Gogol şi şcoala naturală*" (1929). Articolele lui V. Vinogradov la care se referă Bahtin au fost republicate în prima culegere şi apoi republicate în alte cărţi ale sale cu titluri modificate şi cu unele redactări [12, p. 191-230]. Pentru Bahtin aceste două lucrări prezentau interes ca fiind reprezentative pentru începutul tranziţiei lui Dostoievski de la realismul „natural" gogolian nu spre „naturalismul sentimentalist", cum le tratează V. Vinogradov şi care conţin cu adevărat trăsături caracteristice ale acestui curent, ci spre „realismul în sens superior" al descoperirii şi cunoaşterii artistice a „omului în om". Polemica sa este axată nu pe evaluarea diferită a nivelului artistic (Bahtin însuşi relevă diverse manifestări ale imaturităţii talentului artistic al autorului acestor două scrieri), ci pe o problemă de principiu ontologic şi epistemologic-metodologic: cercetarea creaţiei trebuie să cuprindă

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

produsele ei în procesul *devenirii* geniului artistic, de la „originile originalității" spre formele lui deja desăvârşite. Raportul dintre *dat*, „lucrul gata făcut" (*Fertigsein* la Buber, „eu-operă creată" la Jaspers) şi *devenirea* creativității depăşeşte, după cum am spus, problema distincției lingvistică-metalingvistică: este o problemă de filosofia *istoricității* existenței umane (concept fondat de K. Jaspers) şi de epistemologie care desparte direcții în aceeaşi ştiință, precum „lingvistica integrală" a lui Coşeriu, pe de o parte, şi „lingvistica formală" a unor structuri *date* în sistemul limbii şi aplicate la stilistica structurilor formelor artistice ale creației verbale, pe de altă parte, în spiritul concepției „artei ca procedeu" (V. Şklovski) a „poeticii lingvistice". „Păcatul originar" al acestei poetici, diagnosticat încă de P. Medvedev, este că ea nu poate da răspunsuri la „întrebările: unde are loc (…) îmbogățirea artistică a limbii? Unde se creează forme noi şi noul ei conținut?

Cu o creație într-adevăr nouă aici treburile merg extrem de prost. (…) Noul se manifestă doar ca rezultat al canonizării liniei tinere, adică se consideră deja prezent. Cum apare însă noul pentru prima dată nu se arată nicăieri. Premisele de bază ale gândirii formaliste sunt astfel concepute, încât pe terenul lor nu sunt posibile decât explicarea regrupărilor, permutărilor şi recombinărilor între limitele materialului existent şi dat de-a gata [subl. n. – *A. G.*]. Nicio trăsătură calitativ nouă nu se adaugă la lumea dată a limbii şi literaturii, ci se schimbă doar sistemele de combinație ale materialului existent, periodic luându-le de la capăt, fiindcă numărul combinațiilor e nelimitat" [1, p. 131], Întocmai ca în „jocul de şah", una din „metaforele nefericite" (Tullio de Marco) ale lui Saussure, sau ca în definiția funcției poetice a limbajului (ca proiectare a principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa combinatorie) pe care R. Jakobson a reiterat-o treizeci de ani mai târziu. Este ca şi cum un „cod genetic" al „metodei formale", pe care nici reprezentanții ei cei mai talentați şi dotați ştiințific nu-l pot depăşi, pentru că rădăcinile lui ontologice se află dincolo de teoria lingvistică, în temeiurile filosofice ale ştiințelor umanistice. [13, p. 113]. Adevărul acesta îl constata Bahtin în legătură cu cele două *publicații sus-numite* din anii 1920 ale lui V. Vinogradov, care, reeditându-le cu unele redactări, nu a schimbat însăşi metodologia stilisticii sale lingvistice „Discursul lui Makar Devuşkin, considerat drept *caracter social determinat*, este admirabil analizat în lucrarea lui V. V. Vinogradov, *О языке художественной литературы*, М., Гослитиздат, 1959, p. 477-492, dar ceea ce îi scapă acestei analize admirabile (fără ghilimele ironice), constată Bahtin, este tocmai esențialul: depăşirea de către tânărul Dostoievski a epigonismului gogolian, prin încercarea, încă imperfectă, de a crea o nouă structură artistică a imaginii aceluiaşi tip social al funcționarului mic. Spre deosebire de maestrul său („noi toți am ieşit din *Mantaua* lui Gogol", mărturisea Dostoievski mai târziu), în focarul viziunii ideologico-artistice a autorului acestui mic roman epistolar (*Oameni sărmani*) se află nu însăşi condiția socioexistențială a încă unui specimen de mic funcționar din mulți alți „obidiți şi umiliți" care inundau literatura rusă epigonică a „naturalismului sentimentalist" din anii 1840-1850, al cărui căpetenie era unanim considerat Dostoievski, ci deşteptarea conştiinței de sine a tipului social tirajat în zeci de romane şi povestiri naturaliste. Revolta lui Makar Devuşkin față de modul în care autorul *Mantalei* îl prezintă pe semenul său Akaki Akakievici Başmacikin, ca pe un om cu destinul pecetluit de condiția

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

sa socială, ca într-un cerc închis depăşeşte semnificaţia ei social-tematică. Lucrul cel mai important pentru noua poetică a romanului polifonic este, demonstrează Bahtin, faptul că prin ea începuse „revoluţia lui Copernic" în structura personajului prin răsturnarea raportului dintre existenţa socială a omului şi conştiinţa lui de sine. Aceasta nu mai este doar o componentă, determinată social, psihologic şi caracterologic, a existenţei, ci dimpotrivă conştiinţa de sine cuprinde existenţa şi întreaga sa ambianţă. Această revoluţie copernicană în structura imaginii personajului va conduce la crearea unei noi poetici a romanului, a unui nou tip de roman polifonic în romanul european. Astfel, autorul nu mai poate avea acces direct la existenţa obiectivă a personajului prin cuvântul auctorial direct, ci doar prin provocarea dialogică a cuvântului lui propriu (străin) despre sine, despre trăirile lui emotive, gândurile, temerile şi speranţele lui. Viaţa şi destinul social şi individual-sentimental al omului sunt reprezentate ca o existenţă conştientă de sine, ci nu ca o fiinţare-obiect a viziunii şi conştiinţei autorului. Prin forma epistolară a naraţiunii la persoana întâi tânărul scriitor şi-a impus limitarea intervenţiei cuvântului auctorial în discursul personajului şi căutarea unei noi poziţii a autorului faţă de erou: renunţarea la poziţia terţului situat dincolo sau deasupra dialogului epistolar dintre erou şi iubita sa, cuvântul auctorial, în virtutea modalităţii egonarative, neputându-se exprima decât prin vorbirea nondirectă, refractată prin vorbirea personajelor, ceea ce a solicitat o mare inventivitate compoziţională pentru ca în construcţia stilistică a vorbirii personajului să transpară atât cuvântul „străinului duşmănos", cât şi *cuvântul nondirect* (nu indirect) al autorului autentic al „întregului verbal" prin care se dezvoltă naraţiunea şi acţiunea. E o structură nouă a imaginii cuvântului străin ca scenă a dramei cu trei actori, pe care Bahtin o descoperise în prima sa carte *Problemele creaţiei lui Dostoievski* (1929). În funcţie de conţinutul relaţiilor dintre cuvântul propriu al locutorului şi cuvântul străin al interlocutorului (*tu*), sau al terţului (*el*), Bahtin identifică şi defineşte o mare varietate tipologică a vorbirii personajului: cuvântul direct intenţional, obiectual, stilizat, parodiat, cuvântul refrangibil (refractor), refractat, cuvântul autoritar, cuvântul lăuntric convingător, cuvântul hagiografic (penetrant), cuvântul bivoc (monoaccentual şi biaccentual), cuvântul afon, cuvântul lăuntric dialogizat ş. a. Această varietate, relevă Bahtin, nu se datorează formei epistolare ca atare (practicată intens în romanul european încă din sec. XVIII, fără ca să conţină o varietate comparabilă), ci „dialogologiei artistice" şi „arhitectonicii polifonice" care fac primii paşi în aceste două opere. În ele nu se găseşte încă o polifonie în toată puterea cuvântului, dar nu mai este nici omofonia autoritară a cuvântului auctorial direct orientat către obiectul reprezentării şi fără să recunoască dreptul egal al cuvântului străin despre obiect al celuilalt subiect al vorbirii, anume ca autor al propriului cuvânt.

Tipul social al micului funcţionar, care fusese adus în proza rusă încă de Puşkin, prin nivelul intelectual scăzut şi orizontul îngust, nu era tocmai materialul uman care să permită crearea „eroului ideolog" şi a „cuvântului-ideologem" despre lume cu o largă şi esenţială importanţă socială, atribute indispensabile „omului care vorbeşte în roman", după cum îl definise Bahtin în *Discursul în roman*. Primul erou ideolog va apărea ceva mai târziu în *Însemnări din subterană*, dar deja în vorbirea lui Devuşkin şi în cea a lui Goleadkin tânărul Dostoievski a purces la crearea noii structuri a imaginii omului

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

şi implicit a imaginii cuvântului bivoc. Această înfiripare a unui nou conţinut şi a unei noi forme a imaginii artistice a omului vorbitor nici nu a putut fi observată de către stilistica lingvistică, deoarece în baza ei teoretică nu a putut fi asimilat conţinutul conceptual al noţiunilor „cuvânt străin", „vorbire directă improprie" (*uneigentliche directe Rede*, *nesobstvennaia preamaia reci*), *dialogitate internă a cuvântului bivoc* ş. a. Analiza cea mai profundă şi subtilă a relaţiilor logice, semantice (lexicologice, morfosintactice) dintre cuvinte, propoziţii, fraze, nu este suficientă pentru a dezvălui relaţiile dialogice care, deşi sunt exprimate prin structuri gramaticale, nu sunt imanente acestora. Ele apar în suprastructura acestora – cea a raporturilor dintre tonurile valorice, dintre sensurile întrupate în cuvinte-enunţuri întregi ale subiecţilor care creează aceste sensuri culturale nu în sistemul lingvistic al limbii, ci în realitatea istorică a comunicării lor verbale interpersonale în toate sferele sociale ale existenţei lor. Or, ei comunică nu prin unităţi lexicale şi unităţi morfosintactice teoretico-lingvistice, ci prin genuri (moduri) de vorbire concrete în comunicarea lor de zi cu zi. Aceste genuri de vorbire sunt turnate în anumite structuri sintactice însuşite inconştient de către vorbitorii nativi ai limbii date odată cu genurile de vorbire. Înseşi structurile morfosintactice ale vorbirii studiate teoretic de lingvistică pot fi înţelese şi interpretate adecvat numai odată cu perceperea conţinutului de sens al enunţărilor individuale create în anumite structuri genurial-stilistice.

Devuşkin şi Goleadkin nu sunt încă personalităţi asemenea eroilor din marile romane dostoievskiene, dar ei deja nu mai sunt tipul social gogolian caracterizat exclusiv prin stilul social şi profesional perfect corespunzător fizionomiei sale sociale tipice. Ele sunt personaje de tranziţie cu structuri artistice în care individualitatea capătă o pondere crescândă atât în conştiinţa, cât şi în vorbirea lor. Deja Devuşkin „prinde grai", îşi formează stilul său individual, „umil şi totodată ambiţios". Or, eruditul filolog şi istoric literar reţine din dialectele lor sociale, profesionale şi individuale doar elementele caracteristice pentru stilul limbajului funcţionăresc cancelăresc, care exista obiectiv în limba rusă de la mijlocul sec. XIX, găsindu-şi reflectarea în vorbirea personajelor dostoievskiene ca şi în vorbirea personajelor epigonilor lui Gogol. V. Vinogradov defineşte acest limbaj social şi profesional perfect de exact şi detaliat, atât sub aspectul lui lexical, frazeologic, cât şi sintactic. Dar acest stil funcţional comun nu este transpus direct în limbajul literar. Acesta, reproducând elemente caracteristice ale limbajului real, îşi găseşte totodată reprezentarea artistică în structuri compoziţionale individuale diferite, determinate nu numai de individualităţile personajelor, ci şi de evoluţia concepţiei artistice a autorului de la o operă la alta.

Spre deosebire de interferenţele dintre vocea lui Devuşkin şi vocea omului „străin şi hain" ce se produc în planul naraţiunii la persoana I a lui Devuşkin, structura stilistică a „poemului petersburghez" *Dublul* are trei planuri: naraţiunea autorului în forma *skazului*, dar şi prin cuvântul refractat în vorbirea lui Goleadkin şi în vorbirea „dublului" său imaginar. Observând fapte de limbă ce vădesc o apropiere dintre limbajul vorbit al domnului Goleadkin şi *skazul* narativ al scriitorului, pe de o parte, şi interferenţele dintre *skaz* şi vorbirea dublului, pe de altă parte, Vinogradov conchide că „poemul petersburghez" „ia forma unei povestiri despre Goleadkin făcută de către «dublul» său".

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

El tratează interferenţele parţiale dintre trei voci ca o contopire a lor într-un „cuvânt omofon”, justificând observaţia lui Bahtin că lingvistica are ca obiect preferenţial structurile omofone, adică relaţiile monologice dintre cuvânt şi obiectul său, făcându-se abstracţie de cea de a treia dimensiune a *enunţului întreg*: raporturile dintre cuvântul propriu şi cuvântul străin despre acelaşi obiect. Vinogradov n-a observat că „transferarea cuvintelor de la un om la altul, unde ele, deşi rămân aceleaşi în conţinut (semantic general), schimbă forma şi ultimul lor sens, constituie principalul procedeu folosit de Dostoievski. El îşi forţează eroii să se recunoască pe ei înşişi, ideea lor, propriul lor cuvânt, poziţia, gestul lor într-alt om, la care toate aceste manifestări (…) dobândesc o rezonanţă de parodie ori de batjocură” [5, p. 303]. Anume acest principiu al „dublului parodic”, a fost aplicat pentru prima dată în creaţia lui Dostoievski în poemul petersburghez, într-o „formă nereuşită” (după cum a recunoscut şi tânărul scriitor, relevând totuşi că ţine la ideea lui) care l-a scandalizat pe Belinski şi pe alţi critici influenţi ai epocii. Ei l-au admonestat pentru faptul că, spre deosebire de Hoffmann şi Gogol, din care s-a inspirat, ar fi prezentat „nebunia de dragul nebuniei”. La această opinie critică, îndreptăţită oarecum pentru criticii timpului care nu cunoşteau încă marele romane dostoievskiene unde „aproape fiecare erou principal are un dublu parodic” şi chiar mai mulţi” [*ibidem*], a aderat V. Vinogradov, el nemaiavând justificarea istorică a predecesorilor [12, p. 101-105]. Ca şi formaliştii, adepţi ai „artei ca procedeu”, Vinogradov descrie minuţios, cu multe observaţii exacte de amănunt, structura de suprafaţă a stilului fără să pătrundă în structurile de adâncime ale concepţiei şi ideologiei artistice auctoriale, ale principiului nou de creaţie ce stă în baza, obscură încă, a procedeului-aisberg. În consecinţă, descrierea pozitivistă, cea mai exactă şi amănunţită posibilă, conduce la generalizarea eronată că în *Dublul* „skazul narativ trece în vorbirea lui Goleadkin, iar povestitorul se contopeşte cu eroul” [12, p. 135].

Bahtin mută polemica pe teritoriul propriu al lingvisticii – sintaxa, demonstrând că V. Vinogradov „n-a putut sesiza adevărata originalitate a sintaxei *Dublului*, deoarece aici structura ei nu este dictată de *skazul* ca atare şi nici de limbajul funcţionăresc sau de frazeologia lucrărilor de birou cu caracter oficial, ci mai ales de ciocnirea şi interferenţa diverselor accente în cadrul unui întreg sintactic, de faptul că acest întreg, deşi unul singur, cuprinde accentele a două voci. Apoi Vinogradov (...) nu a arătat că narăţiunea se *adresează dialogat* lui Goleadkin, fenomen care se manifestă prin semne exterioare extrem de clare, bunăoară prin aceea că prima frază din vorbirea lui Goleadkin este în totul o replică evidentă la fraza anterioară ei din narăţiune. În sfârşit, Vinogradov n-a înţeles *legătura fundamentală dintre narăţiunea şi dialogul interior* [subl. n.] al lui Goleadkin, anume că narăţiunea nu reproduce discursul lui Goleadkin ca atare, ci continuă nemijlocit numai discursul celei de a doua voci a eroului” [5, p. 316]. *Scazul* în *Dublul* nu mai este o narăţiune monologică a autorului, ci este o narăţiune dialogizată.

Noua structură compoziţională, triplană, a subiectului nu vizează doar forma exterioară a *skazului*, prin ea s-a produs o mutaţie principială în concepţia filosofico-artistică a autorului asupra raportului dintre existenţa şi conştiinţa de sine a eroului. Spre deosebire de relaţiile dialogice dintre cuvântul propriu şi cuvântul „străinului hain” în *Oameni sărmani*, unde „confruntarea contrapunctică” se produce într-o singură

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

conştiinţă încă relativ unitară, în *Dublul* nu numai cuvântul străin, ci şi purtătorul lui, (întruchipare imaginară în chipul unei identităţi amicale amăgitoare, care mai întâi îi insuflă personajului speranţa iluzorie că nu mai este singur în faţa duşmanilor, ca în cele din urmă să-şi arunce batjocoritor masca complicelui acestora), pătrunde adânc în conştiinţa lui de sine producând scindarea personalităţii şi vocii lui Goleadkin, o dedublare chinuitoare care devine insuportabilă şi provoacă nebunia ca o fugă disperată din realităţile ostile. Aderând la opinia comună a criticilor contemporani cu scriitorul, Vinogradov n-a văzut că nu „nebunia de dragul nebuniei" este reprezentată prin destinul dramatic al eroului în „poemul" petersburghez, ci o situaţie-limită (acea *Grenzsituation* definită de psihiatrul şi filosoful dialogului existenţial Karl Jaspers) a existenţei sociale şi morale care îl poate aduce pe om la stingerea „iluminării existenţiale" în conştiinţa demnităţii personale suprimate. Or, *fenomenul dedublării* mintale („gândurile duble"), sufleteşti (crize de isterie, mania persecutării), a cuvântului-voce în două voci a devenit o caracteristică generală a eroului dostoievskian din capodoperele sale, fără să fi prezentat în toate cazurile doar ca o patologie psihică, ci anume ca o condiţie umană în situaţii-limită ale unor trăiri de maximă tensiune interioară. Dar nebunia nu este reprezentată la Dostoievski doar ca un fenomen psihic interior rupt de realitatea obiectivă, ci ca un fenomen social şi moral complex. Dostoievski considera dedublarea „o trăsătură proprie naturii umane în genere", ca o „conştiinţă puternică", ca manifestare a „sentimentului de datorie faţă de sine şi faţă de umanitate" [3, p. 676]. La Dostoievski, relevă Bahtin, marile tragedii existenţiale se desfăşoară în procese ale conştiinţei morale necruţătoare ale omului, ci nu în inconştientul obscur al psihologiei abisului. Nebunia patologică, ca şi moartea biologică a omului, este dincolo de conştiinţa lui de sine. Nu însăşi nebunia îl interesează pe Dostoievski, ci însuşi procesul conştientizării de către erou a culpabilităţii faptei sale. Anume prin ridicarea la „iluminarea existenţială" [K. Jaspers] în conştiinţa de sine a tuturor straturilor existenţiale inconştiente şi preconştiente ale fiinţei sale se manifestă plenar „omul în om" în „realismul în sens superior" (Dostoievski). Unii din eroii lui Dostoievski eşuează tragic în această ascensiune, dar fiecare erou din următoarele opere o reiau de la capăt. Autorul nu-l judecă pe erou „în contumacie", ci îi oferă eroului ultimul cuvânt de „martor şi judecător" al faptei sale. Deci nu mai e vorba de un aspect tematic, nici de unul de tehnică literară a procedeelor formale, ci de o nouă concepţie a cunoaşterii şi figurării artistice a raportului dintre existenţă şi conştiinţa de sine a omului, întruchipată într-o nouă structură a imaginii omului-personalitate.

Ca şi în analiza sintaxei *skazului* narativ, lui V. Vinogradov i-a scăpat esenţialul – mutaţia estetico-artistică în conţinutul conflictului dintre erou şi realitate, care, deşi nu se ridică la cota romanului-tragedie, este mult mai dramatic decât cel din sentimentalismul naturalist, conflict ce şi-a găsit expresie stilistică atât prin noua structură compoziţională a subiectului în *Dublul*, cât şi prin sintaxa naraţiunii, a vorbirii lui Goleadkin şi a dublului său. „Forma şi conţinutul sunt unitare în cuvânt, înţeles ca fenomen social, social în toate sferele existenţei lui şi în toate elementele lui, de la imaginea sonoră la cele mai abstracte straturi semantice" [4, p. 112]. Or, Vinogradov într-o notă la reeditarea acestor două texte preciza: „limba vorbită de eroii acestor două opere este descrisă de mine (…) ca un moment

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

pietrificat al vieţii din trecut al limbajului literar în structura lui gramaticală exterioară" [12, p. 101]. Într-o asemenea retrospectivă filologică istoristă debutul lui Dostoievski a rămas închis în poetica şi stilistica unui curent literar deja epuizat care nu mai prezintă alt interes decât ca un document istoric de limbă deja moartă, în care lipseşte orice mişcare şi perspectivă a devenirii viitorului mare artist al dialogologiei „cuvântului la două voci".

Din punct de vedere al stilisticii limbajului artistic, abordarea unilateral gramaticală învederează lacune metodologice fatale. În opera literară avem de a face nu cu limbajele brute existente în limba naţională dintr-o epocă istorică, ci, relevă Bahtin, cu imaginile lor artistice create de autorul operei. Odată cu crearea noii imagini artistice a tipului social al funcţionarului sărman, canonizat de Gogol şi tirajat de epigonii săi, Dostoievski a creat noi imagini artistice ale vorbirii lui. Autorul unui roman istoric creează imaginea artistică a limbii vii dintr-o epocă preistorică a limbii contemporane. Un istoric al gramaticii şi lexicului limbii vechi va reproduce şi studia formele ei moarte, arhaice, ci nu viaţa acestora în comunicarea vorbitorilor. „Reînvierea cuvântului" (V. Şklovski) atât din limba veche, cât şi din „limba de lemn" contemporană, în care cuvântul este de asemenea mortificat prin uzul şablonizat, este opera autorului-artist, creatorul imaginii cuvântului viu care se naşte şi renaşte în comunicarea dialogică dintre subiecţii vorbitori. De aceea este o legătură cauzală directă dintre faptul că „Vinogradov n-a înţeles legătura fundamentală dintre naraţiune şi dialogul interior al lui Goleadkin" şi cecitatea sa stilistică faţă de imaginea artistică a limbii vii în vorbirea personajelor într-un limbaj literar arhaic.

Cu toată erudiţia filologică şi literară a cercetătorului stilurilor limbii ruse care a fost V. Vinogradov, autor a zeci de studii despre limba şi stilul lui Karamzin, Puşkin, Lermontov, Krâlov, Gogol, Dostoievski, L. Tolstoi, Turgheniev, Anna Ahmatova, M. Zoşcenko, V. I. Lenin ş.a., el nu a reuşit, să reveleze, prin structura gramaticală exterioară a limbajului literar, structura lui vie, pentru că aceasta îşi găseşte expresia intonaţional-stilistică numai în genurile verbale ce apar şi se dezvoltă în comunicarea intersubiectuală din sfera respectivă a existenţei social-istorice a omului. Detaşarea stilurilor limbii-*langue* de genurile verbale reale, extralingvistice, în calitate de obiect separat al stilisticii conduce neapărat la formalizarea lor normativist-descriptivă, adică la tratarea lor ca forme încremenite, fără un fond viu, care se naşte şi se dezvoltă numai prin raportarea cuvântului-enunţ la realitatea istorică a existenţei socioculturale a valorilor umane. „Cuvântul trăieşte în afara sa într-o orientare activă către obiect. Dacă ne vom îndepărta de această orientare în mâinile noastre va rămâne trupul nud al cuvântului, de la care nu vom putea afla nimic despre poziţia lui şi despre destinul vieţii lui. *A studia cuvântul în sine, ignorând orientarea lui în afară, este tot atât de absurd ca a studia o trăire psihică în afara realităţii asupra căreia aceasta este orientată şi care a determinat-o*" [4, p. 148].

Mai cu seamă în studierea pluralităţii stilurilor limbajului artistic în roman, stilistica „poeticii lingvistice" –, care identifică sistemul stilistic al operei literare cu sistemul lingvistic teoretic-abstract al limbii, respectiv conştiinţa lingvală reală întruchipată în vorbirea personajelor, cu conştiinţa lingvală teoretică lingvostilistică, „ştiutul limbii" („competenţa discursivă") cu „ştiinţa limbii" (competenţa lingvistică) în terminologia lui

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

E. Coşeriu – se loveşte de problema, insolubilă pentru ea, cea a definirii poziţiei autorului în centrul organizator al *planului general unitar* al pluralităţii eterogene de genuri, stiluri şi cuvinte-enunţuri eterogene.

„Poate părea că însuşi termenul „limbă” îşi pierde orice sens, fiindcă nu există, s-ar părea, un plan unitar de comparare a acestor „limbaje”. Acest plan general însă există: toate limbajele plurilingvismului [eterologiei], indiferent de principiul care stă la baza individualizării lor, constituie puncte de vedere specifice asupra lumii, forme ale interpretării ei verbale, orizonturi obiectual-semantice şi axiologice specifice. Ca atare, toate pot fi confruntate, pot să se completeze reciproc, să se contrazică, pot fi corelate dialogic. Ca atare ele se întâlnesc şi coexistă în conştiinţa oamenilor şi, în primul rând, în conştiinţa creatoare a artistului-romancier. Ca atare, ele există realmente, se înfruntă şi evoluează în plurilingvismul social. Iată de ce ele toate pot intra în planul unic al romanului (…) Toate pot fi atrase de romancier pentru orchestrarea temelor sale şi pentru expresia refractată a aprecierilor lui.

Iată de ce noi evidenţiem mereu aspectul obiectual-semantic şi expresiv, adică intenţional, [«orientat activ axiologic către obiect»] ca forţă stratificatoare şi diferenţiatoare a limbajului literar comun, ci nu acele indicii lingvistice (nuanţele lexicale, tonurile semantice secundare etc.) ale limbajelor genurilor, ale jargoanelor profesionale ş. a. Aceste indicii exterioare, observate şi fixate din punct de vedere lingvistic, nu pot fi înţelese şi studiate fără înţelegerea semnificaţiei [*осмысление*] lor funcţionale” [4, p. 148].

Conceptul „imaginea autorului” (*contradictio in adjecto*, după Bahtin), pe care Vinogradov l-a definit ca fiind „centrul ansamblului de stiluri în opera literară”, s-a dovedit ineficient tocmai din cauza că unitatea pluralităţii de stiluri, fără dezvăluirea relaţiilor dialogice dintre stilurile genuriale în raportarea lor axiologică la valorile obiective ale existenţei umane, nu poate fi definită. Pluralitatea de stiluri apare ca un joc arbitrar al schimbării măştilor stilistice ale avatarurilor „imaginii autorului” monologist în ultima instanţă, sau ca un proces al recodării unui stil în altul, ca în poetica structurală a structuralismului semiotic.

Aducând şi alte exemple de acest gen şi relevând că în polemica sa nu e vorba de erori stilistice personale ale lui Vinogradov, Bahtin trage concluzia generală că „nu poţi aborda obiectivul artistic propriu stilului rămânând în graniţele stilisticii lingvistice. Nici o definiţie lingvistică formală a cuvântului nu va putea cuprinde funcţiile lui artistice în operă. Factorii cu reală participare la formarea stilului nu intră în orizontul stilisticii lingvistice” [5, p. 316].

Totuşi această delimitare tranşantă a obiectelor şi obiectivelor diferite de cercetare ale limbii în estetica şi poetica creaţiei verbale, pe de o parte, şi în „lingvistica pură”, pe de altă parte, nu exclude, în concepţia lui Bahtin, posibilitatea unei cooperări între studiul complex metalingvistic şi studiul specializat lingvistic care să aducă câştig de cauză atât studiului literar, cât şi ştiinţei lingvistice.

Dacă între elementele sistemului lingvistic al limbii nu pot să existe relaţii dialogice, aceasta nu înseamnă că noţiunile lingvistice care definesc aceste elemente şi relaţiile dintre ele nu pot fi de folos pentru dezvăluirea relaţiilor dialogice dintre cuvinte-enunţuri,

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

stiluri şi genuri şi pentru soluționarea unor dificultăți stilistice specifice pe care abordarea metalingvistică nu le poate soluționa fără concursul lingvisticii: „Analiza stilistică se izbeşte de o serie de dificultăți, mai cu seamă aparținând unor epoci îndepărtate şi unor limbi străine când receptarea artistică nu este sprijinită de simțul viu al limbii. În acest caz întregul limbaj (…) pare situat într-un singur plan [bidimensional: cuvânt auctorial/obiect], unde cea de a treia dimensiune [raportarea dialogică a cuvântului propriu la cuvântul străin al celuilalt subiect: narator, personaj, cititor] şi deosebirea dintre planuri şi distanțe nu pot fi percepute. Aici, *studierea istorico-lingvistică a sistemelor lingvistice şi a stilurilor* (sociale, profesionale, genuriale, curentelor etc.) existente în epoca respectivă *va ajuta în mod substanțial la reconstituirea celei de a treia dimensiuni în limbajul romanului*, (…) la diferențierea şi distanțarea lui. Dar, *desigur*, *şi în cazul studierii unor opere contemporane*, *lingvistica reprezintă un suport indispensabil pentru analiza stilistică* [subl. n. – *A. G.*].

Cercetătorul stilisticii romanului are nevoie de cunoştințe lingvistice şi filologice, de o înțelegere profesională a plurilingvismului [eterologiei], a dialogului limbajelor" [4, p. 286].

Poetica şi stilistica romanului – enciclopedie a limbajelor şi stilurilor limbii naționale – pune la încercare analiza stilistică, dar totodată ele oferă şi materialul lingval cel mai bogat pentru cercetarea filologică interdisciplinară a unor fenomene complexe cum sunt, de exemplu, construcțiile hibride în limba orală, (hibrizi organici, inconştienți) care şi-au găsit reprezentarea artistică cea mai cuprinzătoare în proza literară de gen românesc. Definind construcția stilistică hibridă ca unitate de bază a narațiunii în roman, în care „împărțirea vocilor şi limbajelor se desfăşoară în cadrul unui singur ansamblu [întreg] sintactic, (…) adesea chiar unul şi acelaşi discurs [cuvânt] face parte simultan din două limbaje (…) între care nu există nicio frontieră formală, compozițională şi sintactică" [4, p. 162], Bahtin sugerează că aceste construcții „ar putea constitui un obiect foarte interesant pentru analizele lingvistice şi stilistice: aici pot fi întâlnite construcții care aruncă o lumină cu totul nouă asupra problemelor sintaxei şi stilisticii" [4, p. 180].

Într-o notă din *Însemnări din anii 1970-1971* el reflectează asupra influenței luptei cu cuvântul străin autoritar ce s-a dat în procesul secularizării limbilor europene moderne asupra structurii lor sintactice: „Cotitura specifică către luciditate, simplitate, democratism, libertate familiară sunt proprii limbilor noi. Cu mici excepții, se poate spune că ele (îndeosebi franceza) provin din genuri populare profane, toate ele au fost influențate într-o măsură de procesul complex de respingere a oricărui cuvânt autoritar sacralizat cu pretenția lui de a fi acceptat necondiționat, fără a fi pus la îndoială şi contestare. Cuvântul cu tradiții sacre, indiscutabile, este un cuvânt inert care nu oferă decât posibilități limitate pentru contacte şi îmbinări între cuvinte. Acesta este un cuvânt care frânează şi îngheață gândirea. El este în afara dialogului: el poate fi doar citat evlavios în cadrul replicii, însă fără să fie el însuşi o replică între alte replici şi egală în drepturi cu acestea (…). Anume în procesul luptei cu acest cuvânt, al marginalizării lui s-au format limbile moderne. Cicatricele acestei lupte şi-au lăsat amprente în structura lor sintactică" [8, p. 336-337].

În operele lui Bahtin găsim multe alte exemple prin care el demonstrează, prin analize stilistice detaliate, cum noțiunile lingvistice (lexicale, fonetice, morfologice,

BDD-A23972 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

sintactice) devin stilistic eficiente în orizontul interdisciplinar al metalingvisticii, datorită orientării ei spre cuprinderea fenomenului literar ca un tot întreg, ce coagulează diversitatea de elemente formale, dispersate în structura de suprafață a textului operei, într-o totalitate individuală şi concretă a unității ideologico-stilistice a structurii lui de adâncime. Economia acestui articol nu ne permite să prezentăm aceste analize stilistice detaliate şi întinse care fac „plăcerea textului" bahtinian, a „prozei lui filosofico-estetice", după definiția inspirată a Juliei Kristeva. Suntem nevoiți să ne mulțumim să indicăm doar locurile unde Bahtin demonstrează manifestările influențelor cuvântului străin (prezent sau absent în text) asupra conținutului şi a construcției stilistice a „cuvântului monologic lăuntric dialogizat", dezvăluind funcțiile metalingvistice prin care semnificația lingvistică, identică şi necesarmente abstractă a aceluiaşi cuvânt, capătă o structură polarizată în două conținuturi de sens contrare, al cuvântului propriu şi al contracuvântului (*protivoslovo*, *Gegenwort*) celuilalt subiect vorbitor; cum accentul fonetic şi cel logic devin accente axiologice, construcțiile sintactice bidimensionale ale propozițiilor – construcții ideologico-stilistice tridimensionale ale enunțurilor individuale, inclusiv funcțiile metalingvistice ale semnelor de punctuație când acestea marchează relațiile dialogice dintre cuvinte nu în propoziții (unde ele lipsesc), ci între enunțuri întregi ale celor doi subiecți ai vorbirii ca „minimum dialogic". Vezi: analiza lingvistică (lexicală, fonetică, sintactică) şi metalingvistică a cuvintelor „bucătărie", „copiez", „şoarece", ca elemente accentuate ale enunțului în forma „cuvântului cu privirea furişată spre cuvântul străin anticipat" în descrierea de către Makar Devuşkin a noii sale locuințe [5, p. 290-293]; stilistica confesiunii scrise a lui Stavroghin [5, p. 346]; dialogul imaginar halucinant al lui Ivan Karamazov cu diavolul [5, p. 311-312]; analiza a şapte fragmente din romanul lui Ch. Dickens *Mica Dorrit* [4, p. 160-167] şi a nouă exemple din romanele lui Turgheniev [4, p. 176-179]; dezvăluirea relațiilor dialogice dintre vocile, limbajele şi stilurile epocii istorice în vorbirea personajelor din romanul în versuri *Evgheni Oneghin* de Puşkin [4, p. 492-503], unde Bahtin, printre altele, redactează şi concretizează caracterizarea acestui roman de către Belinski ca „enciclopedie a vieții ruseşti": „Dar aceasta nu este o enciclopedie mută de obiecte uzuale. Viața rusească se exprimă aici [ca şi în orice roman ce corespunde noțiunii date] prin toate vocile sale, prin toate limbajele şi stilurile epocii. Limba literară nu e prezentă în roman ca o limbă unitară, definitiv formată şi indiscutabilă; ea este prezentată în diversitatea vie a limbajelor, în procesul devenirii şi reînnoirii ei [subl. n. – *A. G.*]. Limbajul autorului tinde să depăşească „literaturitatea" superficială [aluzie la termenul lui Jakobson) a stilurilor învechite, (...) şi a limbajelor literare la modă şi se înnoieşte pe seama elementelor esențiale ale vorbirii populare. (...) Romanul lui Puşkin constituie autocritica limbajului literar al epocii realizată pe calea punerii reciproce în lumină a principalelor lui variante de orientări, de genuri şi de specii ale limbajului cotidian" [4, p. 500-501].

Această tratare a raportului diferit dintre autorul-romancier ca centru organizator al pluralității stilurilor în roman, unde stilurile genuriale sunt străine, ele nu aparțin autoexprimării poetului, ba chiar romancierul se distanțează, prin stilizarea ironică şi parodică, de propriul limbaj literar deliteraturizându-l, decanonizându-l, conținea

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

o „polemică ascunsă” destul de transparentă la studiile lui Vinogradov despre limba şi stilul lui Puşkin. În acestea nu se face distincția dintre pluristilicitatea în poemele lui Puşkin şi cea din romanul său în versuri, toate stilurile din romanul *Evgheni Oneghin* fiind incluse în „imaginea verbală a autorului”. Vinogradov nu a răspuns nici la această polemică. Cu părere de rău, dialogul dintre aceşti doi mari filologi nu a avut loc. Vinogradov a continuat să promoveze cu autoritate academică până la sfârşitul vieții conceptul „imaginea autorului”, indiferent de genul literar.

Note şi referințe

1. Bahtin M. M. *Metoda formală în ştiința literaturii*. Traducere şi cuvânt înainte de Paul Magheru. Bucureşti: Univers, 1992, p. 128. În original această lucrare a fost publicată în 1928 sub numele lui P. N. Medvedev, un membru activ al *Cercului lui Bahtin* pe care însuşi Bahtin l-a numit într-o amintire „cercul lui Medvedev” relevând rolul lui de organizator principal în cercurile de la Vitebsk şi Leningrad. După moartea lui Bahtin această carte, ca şi cărțile şi articolele lui V. N. Voloşinov, au fost reeditate în mai multe țări sub numele lui Bahtin. Acest fapt a stârnit o controversă acută în rândurile bahtinologilor din întreaga lume, aducându-se diverse argumente *pro et contra*. În anul 1992 a fost publicată o scrisoare din 1961 către V. Kojinov, în care Bahtin, răspunzând la întrebarea corespondentului cu privire la paternitatea publicațiilor în cauză, scria: „În perioada elaborării cărților *Metoda formală*..., *Marxismul şi filosofia limbii* şi *Problemele creației lui Dostoievski* eu şi cu prietenii mei decedați, Valentin Nicolaevici Voloşinov şi Pavel Nicolaevici Medvedev, am avut o colaborare strânsă. La baza acestor cărți stă o concepție comună asupra limbii. Trebuie să subliniez totodată că această comunitate de concepție nu minimalizează câtuşi de puțin autonomia şi originalitatea fiecăreia din aceste cărți. Cât priveşte celelalte cărți ale lui P. N. Medvedev, la ele eu nu am participat deloc” [*Из писем М. М. Бахтина*// Москва, nr. 11-12, 1992, c. 175-182]. Faptul că şi celelalte lucrări ale acestor autori au fost publicate sub numele lui Bahtin a dat temei oponenților să le reproşeze editorilor încălcarea voinței lui.

2. Tonoiu, Vasile. *Omul dialogal*. Bucureşti: Editura Fundației Culturale Române, 1995.

3. În comentariul şi notele la acest manuscris L. A. Gogoşvili scrie: „Este, probabil, prima utilizare a cuvântului „metalingvistică” în calitate de termen cu hotare clar delimitate. (...) Căutând un termen adecvat pentru concepția sa în proces de formare, M. M. Bahtin nu a creat un termen nou, ci mai curând a utilizat, după cum a procedat şi în cazul altor concepte ale sale, un termen care era deja în circulație în limbajul ştiințific. (...) Între alte lucrări în lista bibliografiei alcătuită în legătură cu problema controversată a textului se găseşte şi cartea lui B. Whorf *Collected Papers on Metalingvistics*, Washiugton, 1952. [Бахтин, М. М. *Собрание сочинения в семи томах*, т. 5. Москва: „Русские писатели”, 1997, с. 252-256].

4. Bahtin, M. *Probleme de literatură şi estetică*. Traducere de Nicolae Iliescu. Prefață de Marian Vasile, Bucureşti: Univers, 1982.

5. Bahtin, M. *Problemele poeticii lui Dostoievski*. Traducere de S. Recevschi. Bucureşti: Univers, 1970.

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)

6. Tullio de Marco. *Note biografice şi critice asupra lui F. de Saussure*. În: Ferdinand de Saussure. *Curs de lingvistică generală.* Publicat de Ch. Bally şi A. Sechehaye, în colaborare cu A. Riedinger. Ediție critică de Tullio de Marco. Traducere şi Cuvânt înainte de Irina Izvana Tarabac. Iaşi: Polirom, 1998.

7. E. Coşeriu. *Conceptul de „dialect*". În: Coşeriu, Eugen. *Lingvistică din perspectivă spațială şi antropologică*. Trei studii. Cu o prefață de S. Berejan şi cu un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel. Chişinău: Ştiința, 1994, p. 104]. Bahtin utilizează termenul *dialect* în sensul lui etimologic grecesc, în care îl utilizează şi Coşeriu în studiul: *Obiectul şi problemele dialectologiei* şi nu în sensul lui îngust dialectologic: de limbaj popular vorbit. „Cuvântul «dialect» provine din grecescul «dialectos» care înseamnă «mod de a vorbi» şi acest cuvânt grecesc este, la rândul său, un derivat al verbului «dialegomai» care înseamnă «a vorbi unul cu altul». Aşadar (...) în conformitate cu viziunea greacă asupra faptelor de limbaj care (...) nu s-a schimbat mult în acest caz, un «dialect» este un mod interindividual de a vorbi, un «genus locquendi» tradițional. (...) Aşa încât, în sens «obiectiv» (prin ceea ce desemnează) termenul **dialect** – contrar unei opinii foarte răspândite – nu are altă semnificație decât aceea a termenului de *limbă* [7, p. 94]. Opoziția *dialect – limbă* nu este una absolută, ci are un caracter istoric, pentru că apare odată cu afirmarea unuia din dialecte în calitate de limbă comună, oficială, exemplară, când un «dialect» fără a înceta de a fi în mod intrinsec o «*limbă*» este considerat ca subordonat altei «limbi» de rang superior, (...) o *limbă istorică* (un «idiom»"), însă „o limbă istorică... nu este un mod de a vorbi unic, ci o «familie» istorică a unor moduri de a vorbi apropiate şi interdependente, iar dialectele s unt membri ai acestei familii..." [p. 95-96].

8. Бахтин, М. М. *Эстетика словесного творчества*, Москва: Искусство, 1979.

9. Jaspers, Karl. *Texte filosofice*. Prefață de Dumitru Çhişe, George Purdea. Traducere şi Note de George Purdea, Bucureşti: Editura Politică, 1986.

10. Tonoiu, Vasile. *Spiritul ştiințific modern în viziunea lui Gaston Bachelard*. *O viziune epistemologică şi constructivistă*. București: Editura Ştiințifică, 1974.

„... Epistemologia internă se naşte din autoreflexivitatea ştiinței şi tinde să se încorporeze muncii ştiințifice, iar ceea ce s-a numit epistemologie externă şi globală este practicată într-un scop deliberat care o apropie mai mult de filosofie". Viziunea epistemologică a lui Bachelard consună cu cea a lui A. Einstein asupra filosofiei fizicii moderne, cu fondul epistemologic al conceptului coşerian de „lingvistică integrală", şi cu conceptul bahtinian de *metalingvistică* [vezi: Epistemologie literară (Eseuri). În: 11, p. 7-38].

11. Vezi articolele din compartimentul *Metalingvistica textului* din culegerea noastră *În căutarea de noi repere pe drumul gândirii*. Chişinău: Professional Service, 2013.

12. Виноградов, В. В. *Избранные труды. Поэтика русской литературы*. Москва: Наука, 1976.

13. Vorbim de un „cod genetic" în sens metaforic, se înțelege, de fapt este vorba de un conținut ideologic-culturologic complex care cuprinde pe lângă conținutul ontologic, epistemologic, filologic şi dimensiunea etică pe care Vasile Tonoiu a extras-o din „lecția dostoievskiano-bahtiniană": „Lecția comportă şi o dimensiune etică la fel de exigentă, omul trebuie de considerat înainte de toate drept *subiect al adresării*". „Omul interior nu poate fi cucerit, văzut şi înțeles dacă este tratat ca obiect pasiv al unei analize neutre, nu poate fi cucerit nici prin contopirea, prin identificarea cu el. Nu, ca să ți-l poți apropia şi ca să-l poți sili să se dezvăluie, trebuie să comunici cu el, să-l atragi într-un dialog (…). Căci numai interacțiunea, în contactul dintre oameni, se arată şi «omul din om», celorlalți şi sieşi" [5, p. 355].

BDD-A23972 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:52:49 UTC)